

DE KERK VAN ST JAN DE DOPER TE ROOSENDAAL*

ROOSENDAAL'S oudste kerk, de St. Jan aan de markt, wordt gerestaureerd. Zij is dat ten volle waard. Het is lang gewoonte geweest neer te zien op de „Waterstaatskerken”. Zij zijn immers gebouwd in het tijdperk van het verval der kunsten in de eerste helft der negentiende eeuw, zij zijn bombastisch en niet „eerlijk” gebouwd. De zuilen dezer kerken dragen niets of bijna niets, de gewelven zijn van stuc, hout moet net doen alsof het steen en marmer is, pleisterwerk moet een menigte van bouwkundige zonden verbergen of verdoezelen. Als het resultaat ondanks al deze gruwelen toch nog presentabel is en men zich beslist niet zonder meer afkeurend kan uitlaten, geeft men zijn oordeel op neerbuigende en lichtelijk verbaasde toon. Men verwondert zich er kennelijk over, dat een kerk in deze stijl gebouwd toch nog een goed gebouw en dus prijzenswaardig is geworden. Men leze bijvoorbeeld de beschrijvingen van de Waterstaatskerken in het grote werk van J. Kalf: De Katholieke Kerken in Nederland.¹

Toch zijn er heel wat onder deze lang gesmade kerken, die beter geslaagd zijn dan menige kerk uit de periode der neo-stijlen en uit onze eigen tijd. De waardering van de Waterstaatstijl begint te veranderen, de Waterstaatskerken zijn „ontdekt” en men begint in te zien, dat zij toch nog zo gek niet zijn. Zij worden nu als echte monumenten van geschiedenis *en* kunst gezien en worden met subsidie van allerlei overheidsinstanties gerestaureerd. En terecht! Al zal niemand beweren, dat er onder deze gebouwen zijn, die tot de wonderen der architectuur behoren, er zijn er zeker bij, die even belangrijk kunnen worden genoemd als menige kerk, die alleen maar op de monumentenlijst staat, omdat zij in de Middeleeuwen of althans vóór 1800 is ontstaan. Als ruimtescheppingen vooral zijn Waterstaatskerken dikwijls zeer wel geslaagd, ook als het uitwendige minder gelukkig is uitgevallen. Deze kerken zijn inwendig vaak heldere, overzichtelijke ruimten van aangename verhoudingen - mits niet bedorven door kakelbonte polychromie - en hebben een intimiteit, die vele latere kerken ten enen male missen. Een goed

* Bij het voltooiën van deze bijdrage gaat mijn dank uit naar de zeeerwaarde heer Pastoor van de St Jan voor de mij zo onbekrompen geboden gelegenheid om het parochieel archief te raadplegen en voor de toestemming om de beelden in de kerk te fotograferen. Mijn collega de heer L. Vissers dank ik voor de fraaie foto's.

voorbeeld vindt men hier in de buurt in Waspik, waar de pas gerestaurerde St Bartholemaeus laat zien, hoe charmant een Waterstaatskerk kan zijn. Zelfs Kalf moest dit indertijd toegeven: „Hoewel het (interieur) uit architectonisch oogpunt weinig te roemen valt, bezit het toch een zekere bekoring als typisch geheel uit den tijd zijner stichting, dank zij de mede voor hun tijd goed uitgevoerde meubelen, rijk gebeeldhouwde altaren, communiebank, preekstoel en biechtstoelen.”² Hoezeer de waardering nu, 50 jaren na Kalf, is veranderd, blijkt wel uit de korte beschrijving in het Kunstreisboek voor Nederland:³ „Kath. Kerk. Goed specimen van de ten onrechte zo verguisde Waterstaatstijl, uit 1841. Meubilair uit de tijd van de bouw: altaar, communiebank en preekstoel, deze laatste met voorstelling van Christus en de Samaritaanse Vrouw, knap snijwerk in navolging van de laat-barokke Antwerpse trant van omstreeks 1720, waarin echter een zekere slapheid en zoetheid de tijd verraden, waarin het gemaakt is.” De kerk van Waspik heeft niet alleen de stijl en de tijd van ontstaan gemeen met de Roosendaalse St Jan, maar is ook onder leiding van dezelfde ingenieurs van Waterstaat E. de Kruyff en A. de Geus gebouwd en beide kerken zijn door Mgr. C. L. van Wyckersloot, bisschop van Curium i.p.i. geconsacreerd.

Roosendaal is arm aan monumenten. Behalve de oude kerk en de pastorie zijn er nog maar enkele huizen van enige betekenis behouden gebleven. Veel goeds is er tot nu toe niet van de St Jan gezegd. Kalf drukt zich in zijn boek over de Monumenten van de voormalige Baronie van Breda⁴ al heel sober uit: „De in 1839 voltooide kerk is uitwendig zonder architectonische waarde.” Het interieur wordt afgedaan met: „Het inwendig, geheel gewit, vertoont een classicistische architectuur.” Iets gunstiger luidt het oordeel van het Kunstreisboek voor Nederland:⁵ „Ruime Waterstaatskerk uit 1839, waarvoor de vroeg 16e eeuwse toren der vorige kerk staat, gewijzigd en van een nieuwe spits voorzien bij de bouw van de kerk. Het niet onverdienstelijke inwendige verknoeid door een bonte polychromie.”

Oude foto's, zoals in het laatstgenoemde boek van Kalf, p. 315, laten dit interieur zien, voordat de schilderskwast er hartstochtelijk was gehanteerd met desastreus gevolgen en zoals de oudere Roosendalers het nog hebben gekend. Het was een koele, lichte ruimte van goede proporties, waarin de barokke altaren, preekstoel en beelden voortreffelijk tot hun recht kwamen. Nu is het een donker hol, zijn alle lijnen en verhoudingen verdronken in een orgie van kleuren en doet de meubilering wanhopige maar vergeefse pogingen om zich te handhaven.

Er valt overigens meer te prijzen aan deze kerk. Laten wij vooropstellen, dat het voor de architect geen eenvoudige opgave is geweest achter de oude toren een flinke kerk te componeren. Het zou voor hem heel wat prettiger zijn geweest, als hij de hele gevel met toren en al in eens volkomen nieuw had mogen ontwerpen, zoals bij de Nederlands-Hervormde kerk van Steenberg.⁶ Deze is van 1832 en de gevel van de Roosendaalse St Jan vertoont er wel enige overeenkomst mee. Bepaald niet onverdienstelijk is nu de wijze, waarop in Roosendaal de middeleeuwse toren door middel van de forse zuilenportiek in het geheel is opgenomen. De eenvoudige torenspits, die men op oude prenten van Roosendaal ziet, kon niet worden gehandhaafd en werd vervangen door de aardige bekroning, die de toren thans siert. Van alle torenspitsen in de omgeving vertoont die van de Nederlands-Hervormde kerk te Etten de meeste gelijkenis met de Roosendaalse. De toren van Etten is een scheping van de architect P. W. Schonck uit 1771.⁷ Het zou mij niet verbazen, als de Roosendaalse spits een wat meer gedrongen navolging is van de slanke Ettense.

Origineel is de plattegrond met zijn half rond gesloten armen van de dwarsbeuk. Burchtachtig gesloten rijst de koorpartij stoer omhoog. Het minst geslaagd zijn de zijgevels, zoals bij veel kerken van dit type. Alles bijeen genomen geen groots architectonisch geheel, maar dat toch meer waardering verdient dan het tot nu toe heeft gekregen.

Hoe deze kerk tot stand is gekomen, is uitvoerig beschreven door de vorige Pastoor der St Jans-parochie, Dr Ev. Jos. Derikx in het vijfde deeltje van de „Sprokkelingen uit de geschiedenis van Roosendaal en omstreken.”⁸ In het parochieel archief zijn over de bouw en al de moeilijkheden, die er aan verbonden waren, zeer veel documenten bewaard gebleven. De architect was uit Antwerpen afkomstig en heette J. Franssen; nadere bijzonderheden heb ik over hem niet kunnen vinden. De hoofdingenieur van de Waterstaat E. de Kruyff bracht enige wijzigingen in het ontwerp van Franssen aan. Deze wilde de fundamenten van de oude kerk, waar mogelijk, gebruiken, hetgeen De Kruyff afkeurde, omdat deze naar zijn oordeel te zwak waren. Daar tegenover stelde hij voor hier en daar andere materialen te gebruiken dan de door de architect aanbevolene om de kosten te drukken, maar toch kwam hij tot een niet onaanzienlijke verhoging in de begroting daarvan. Franssen had deze geraamd op f 64.824,07, De Kruyff echter kwam tot f 73.640,97. Dat hij goed had gezien blijkt wel hieruit, dat de bouw van de kerk op 5 februari 1935 werd aangenomen voor f 83.000 door J. Stadhouders, aan-

nemer te Oud-Gastel. Uiteindelijk heeft de kerk nog meer gekost, namelijk ongeveer f 94,000,⁹ terwijl voor de afwerking en inrichting nog eens een halve ton nodig is geweest. De ingenieur van de Waterstaat A. de Geus heeft voortdurend toezicht op de werkzaamheden gehouden, hetgeen hij zo zeer tot aller tevredenheid heeft gedaan, dat hem bij de voltooiing van de kerk boven zijn honorarium nog f 600 werd toegerekend.¹⁰

Vlot is alles niet gegaan. De plannen voor de bouw van een nieuwe kerk dateerden al van 1809, maar de wisselingen op staatkundig gebied in Franse tijd en de Belgische Opstand leidden telkens weer tot verwikkelingen en vertragingen. Het verloop hiervan kan men nog geheel volgen in het parochieel archief, waarin alle rekestes, goedkeuringen en bouwplannen zijn bewaard.

Eindelijk was het dan zo ver, dat de nieuwe kerk kon worden gewijd op 23 mei 1839, zoals reeds is gezegd, door Mgr van Wyckersloot. Deze heeft heel wat kerken in den lande geconsacreerd.¹¹ Overal waren na de afschaffing van de beperkende bepalingen voor de Katholieken nieuwe kerken nodig. Schuilkerken werden vervangen door als zodanig ook uitwendig kenbare godshuizen; oude kerken, die de Katholieken in het Zuiden hadden teruggekregen, waren dikwijls ernstig vervallen, omdat de kleine protestantse gemeenten de veel te grote kerken niet hadden kunnen onderhouden. Op verschillende plaatsen moest men tot ingrijpende restauratie of zelfs algehele nieuwbouw overgaan. In Roosendaal waren de laatste resten van de oude kerk in 1807 gesloopt; alleen de toren bleef gespaard.¹² Het terrein werd door Koning Lodewijk Napoleon aan de Katholieken teruggeschonken met een subsidie van f 20.000 voor de bouw van een nieuwe kerk.

Zo kon dan Roosendaal's oudste parochie haar kerk weer in gebruik nemen, het vierde gebouw sinds de stichting van de parochie in 1510; dit jaar heeft de St Jans-parochie dus haar 450-jarig bestaan kunnen vieren. Er berust althans een afschrift van een bulle van Paus Julius II in het archief van de abdij van Tongerlo, uitgegeven door Dr M. A. Erens, archivaris der abdij, als aanhangsel bij een artikel over de stichting der parochie.¹³ In deze bulle van 1 november 1510 machtigt Julius II de bisschop van Luik op verzoek van Anthonius Tsgrooten, abt van Tongerlo, de kapel van Roosendaal tot parochiekerk te verheffen. Erens wijst er op, dat er iets vreemds is met deze verandering in de status van de kapel van Roosendaal, die al minstens vanaf 1268 bestond en behoorde tot de uitgestrekte parochie Nispen. Het archief

van het bisdom Luik, waaronder Brabant grotendeels ressorteerde, bleef in de eerste helft der 16e eeuw Roosendaal beschouwen als een onderhorige kerk, een *ecclesia appendix*. Zo werd de kerk ook nog genoemd in de beneficiën-registers in het archief van Tongerloo. Pas in 1564 is in margine van het register van dat jaar bijgeschreven: „est modo *ecclesia parochialis*,” thans is het een parochiekerk. Wanneer precies Roosendaal een zelfstandige parochie is geworden, is nog steeds niet opgelost. Mocht werkelijk het Land van Nassau in 1510 kerkelijk onder Wouw zijn gesteld,¹⁴ dan zou dat een aanwijzing kunnen zijn, dat inderdaad in dat jaar een ingrijpende verandering in de parochie Nispen is aangebracht en dat zou dan de afscheiding van de parochie Roosendaal kunnen zijn geweest. De kerk, die in 1510 bestond, is in 1572 door brand vernield.¹⁵ Kleiner herbouwd werd zij opnieuw door brand getroffen in 1590 en 1600. Over het herstel hierna moeten in Tongerloo nog veel gegevens zijn te vinden. Dr Erens heeft de rekeningen van de werkzaamheden over de jaren 1611-1612 gepubliceerd en zegt in zijn inleiding dat hij nog over veel meer gegevens beschikte, maar dat de publicatie daarvan de grenzen van de beschikbare ruimte zou overschrijden.¹⁶ Het zou wenselijk zijn, dat deze bron verder werd uitgegeven. De abdij van Tongerloo, van welke de abt de pastoor en de kapelaans van de St Jan practisch benoemde, heeft altijd grote belangstelling gehad voor Roosendaal. De abdij zond er niet de eerste de beste als pastoor heen. Als men de lijst in het *Manuale van Pastoor Callebout*, begonnen in het jaar 1696, doorleest, ziet men, dat in de 16e eeuw Arnoldus Streeters abt van Tongerloo is geworden en in de 17e eeuw Albertus Ursino de Pescia d'Egmont eveneens.¹⁷ Verschillende pastoors waren elders al eerder als zodanig in functie geweest en de benoeming in Roosendaal was kennelijk een promotie.¹⁸

Al in 1640 was er een veldkerk gebouwd bij Steenpaal onder Esschen op last van de bisschop van Antwerpen, tot wiens bisdom Roosendaal toen behoorde. Na 1648, toen zij hun kerk aan de Protestanten hadden moeten afstaan, gingen de Katholieken daar hun godsdienstplichten vervullen. Uit een rapport van de classis van Breda uit 1652 blijkt, dat naar deze veldkerk het orgel en de meeste ornamenten uit de St Jan waren overgebracht. Later is op de plaats, waar nu de Katholieke Kring staat, een schiulkerk gebouwd.²⁰ Daarheen zal ook de meubilering en de versiering van de veldkerk zijn verhuisd, aangezien in 1839 verschillende stukken naar de nieuwe St Jan overgingen, die van vóór ± 1650 dateren, zoals de prachtige grote 15e-eeuwse kandelaars en de zilveren en

koperen schalen. Voor de schuilkerk zijn in het begin der 18e eeuw de altaren gemaakt, die nu nog de St Jan als zijaltaren dienen. Uit die tijd is ook de fraaie zilveren monstrans.

Ingewikkelder is de geschiedenis van de acht beelden, die thans de pijlers van de viering twee aan twee sieren. Het zijn beelden uit de tijd van de Barok en het is daarom zo vreemd, dat zij in geen enkele beschrijving van de documenten van geschiedenis en kunst in ons land worden genoemd. Deel X van de Voorlopige Lijst der Nederlandse Monumenten,²¹ waarin Noord-Brabant wordt beschreven, vermeldt ze niet en dat is wel te begrijpen, omdat dit deel voor de Baronie van Breda teruggaat op het reeds genoemde grote werk van Kalf over de Baronie. Hierin had een beschrijving van de beelden moeten voorkomen, te meer daar op de foto van het interieur van de St Jan op p. 315 duidelijk verschillende van de beelden zijn te herkennen. Ook in het Kunstreisboek IV zoekt men ze tevergeefs.

Het is onbegrijpelijk, dat zij zo hardnekkig worden verzwegen. Niet alleen om hun ouderdom verdienen zij vermelding, maar ook om hun kwaliteit. Al zijn het geen meesterwerken van het allerhoogste gehalte, het zijn toch altijd zeer respectabele stukken, die in elk geval eerder verdienen genoemd te worden, dan de preekstoel in de St Jan, die uit de tijd van de bouw is. In de beschrijving van Kalf en in de andere aangehaalde werken heeft die wèl een plaatsje gekregen, terwijl hij de vergelijking met de beelden beslist niet kan doorstaan.

Slechts eenmaal is buiten Roosendaal heel in het kort van deze beeldhouwwerken gewag gemaakt, in het Gildenboek van het St. Bernulphusgilde van 1932, p. 59. „Beelden in de St Janskerk te Roosendaal. Er zijn in deze kerk opmerkelijke beelden uit de Baroktijd voor den dag gekomen na verwijdering van de witte verflaag, die hen bedekte, o.a. een H. Petrus, een H. Maria Magdalena, een H. Johannes de Dooper en een H. Hieronymus, die het werk heeten te zijn van den bekenden Antwerpenaar Ign. Kerrickx (1682-1745). De beelden moeten afkomstig zijn uit de abdij van Tongerlo en werden in 1798 naar Roosendaal gebracht, waar zij al spoedig een plaats vonden naast de biechtstoelen. De herstelling geschiedt door den A. Uitdehaag - die niettemin in Breda woont.”

Dit is kennelijk geen bericht uit de eerste hand. Dat blijkt uit de onnauwkeurigheden, die er in voorkomen. De heer Ant. Uytdehaag, die de beelden heeft schoongemaakt, was niet in Breda, maar in Roosendaal woonachtig.²² De maker van de beelden was niet Ign. Kerrickx, doch

Willem Ignatius Kerrickx en oorspronkelijk hadden deze de biechtstoelen in de abdijkerk van Tongerlo gesierd.

Willem Ignatius Kerrickx was de zoon van Willem Kerrickx en Barbara Ogier. De vader was beeldhouwer te Antwerpen, leerling van J. B. Buys en misschien van Artus Quellien de Jonge. Werken van hem bevinden zich in kerken van Antwerpen, Leuven en Nijvel.²³ De veelzijdig be-
gaafde zoon erfde zijn talenten van vaders- en van moederskant. Hij was „peintre, sculpteur, poète, architecte et ingénieur”.²⁴ In de abdij van Tongerlo heeft hij onder Prelaat J. van der Achter zijn kunnen als schilder, beeldhouwer en architect mogen tonen.²⁵ Hij bouwde de prelaatsgebouwen en maakte twee schilderijen, die links en rechts van de copie van Leonardo da Vinci's Laatste Avondmaal in de abdijkerk hingen en het Paasfeest in Egypte en de Aanbidding van het Lam in de hemel voorstellen. Deze schilderijen bevinden zich nu in het museum van Antwerpen. Voor de zijbeuken van de abdijkerk heeft Kerrickx een verbazingwekkende hoeveelheid beeldhouwwerken vervaardigd. Ons interesseren daarvan vooral de vier biechtstoelen, omdat die elk met twee beelden van boetelingen waren versierd. Van zes daarvan is nog bekend, wie zij voorstelden: St Petrus, St Maria Magdalena, St Jan de Doper, St Hieronymus, David en Manasses. Bij de vernieling van de abdijkerk in de Franse tijd in 1797 raakten haar kunstschaten her en der verspreid en zo zijn de eerste vier in Roosendaal - hoe, weet men niet, - terecht gekomen. David en Manasses zijn naar de herbouwde abdijkerk teruggekeerd. De twee verdwenen beelden zullen ook wel oud-Testamentische figuren hebben voorgesteld. De rekeningen over de werkzaamheden van Kerrickx zijn bewaard gebleven en zo weten wij, dat de beelden, in eiken wagenschot gebeiteld, 56 gulden per stuk hebben gekost. Het is nog duidelijk aan deze sculpturen te zien, dat zij versieringen zijn geweest van een groter geheel. De achterzijde is niet afgewerkt en de beelden stonden dus tegen een achtergrond, in casu de biechtstoelen. Ook stonden zij kennelijk niet hoog boven de grond, zoals nu in de St Jan. Drie ervan heffen het gelaat sterk omhoog en de gehele bouw verraadt, dat zij oorspronkelijk veel dichter bij de grond op iets meer dan oogshoogte op lage voetstukken waren geplaatst. Deze beelden zijn voortreffelijk gesneden. Wel zijn zij niet van de hoge kwaliteit van de beelden van het in de oorlog verwoeste koorgestoelte van Wouw, maar toch zal men niet licht in ons land een verzameling van betere stukken aantreffen.

En daarmee is de rijkdom van onze St Jan niet uitgeput. Er zijn nog

vier andere beelden te bewonderen, die van onbekende hand en herkomst zijn, maar waarschijnlijk uit de schuilkerk naar het nieuwe kerkgebouw zijn overgebracht. Zij stellen St Joseph, St Dominicus, St Augustinus en St Norbertus voor. De laatste twee vertoonden bij de schoonmaak sporen van brand. Aangezien de laatste branden van de Roosendaalse parochiekerk vallen in de jaren 1590 en 1600, meent Dr Derikx daaruit te mogen besluiten, „dat deze beelden gemaakt zijn vóór het einde van de 16e eeuw”.²⁶ Dit kan niet juist zijn. De stijl der beelden is veel later en zij zijn eerder ongeveer uit dezelfde tijd als die van Kerrickx. De brandschade kan dus niet van de rampen van 1590 en 1600 afkomstig zijn. Dr Derikx wijst er bij het beeld van St Joseph op, dat het „eertijds een andere heilige heeft voorgesteld, hoogstwaarschijnlijk de Heilige Antonius kluizenaar; de rechterhand heeft later een nieuwe richting gekregen”. Dit is inderdaad zeer aannemelijk.²⁷

Maar dat kan men niet zeggen van zijn mening omtrent twee andere beelden, die zich thans bevinden in één der bijgebouwen van de pastorie. Zij zijn volgens Dr Derikx afkomstig uit de vroegere kerk van Nispen en stellen gelukzaligen uit de Norbertijner orde, Herman-Joseph en Godefridus, voor. Dr Derikx zegt: „mogelijk komen zij ook voort uit de oude Abdijkerk, waar de beelden van deze heiligen, vóór 1650, stonden, gemaakt door beeldhouwer Neefs; ofwel werden zij rechtstreeks voor Nispen besteld en daar in de kerk geplaatst, toen rond 1630 Walterus Janssens, pastoor van Nispen, zijn kerk herstelde en met vele kunstwerken versierde”.²⁸ Uit de abdijkerk zijn deze beelden echter niet afkomstig, daar de beelden van de genoemde gelukzaligen in Tongerlo van Avesnes-steen waren en de Roosendaalse van hout zijn.²⁹ Zij zijn van veel minder kwaliteit dan de acht andere, vrij grof en boers gesneden en het was duidelijk niet de bedoeling, dat zij ongeverfd moesten blijven. De schoonmaak was dus overbodig. Zij zullen wel voor de kerk van Nispen zijn gemaakt door een weinig talentvol beeldhouwer en behoeven niet eens erg oud te zijn.

De St Jan bezit nog meer. Uit de tijd van de bouw zijn de in noot 22 genoemde beelden van de prinsen der Apostelen. Volgens Dr Derikx zijn zij in 1840 door de Antwerpse beeldhouwer Van Hool geleverd voor f 350.³⁰ Het zijn behoorlijke specimina van de kunst van die tijd. Het hoogaltaar zelf is gemaakt door de meester-schrijnwerker C. J. Rogier³¹ die er f 2400 voor kreeg. Volgens Dr Derikx is de tekening van Ir. A. de Geus.³² Hiervan heb ik geen gegevens in het archief der parochie gevonden. Noch op de algemene nota van De Geus, noch op

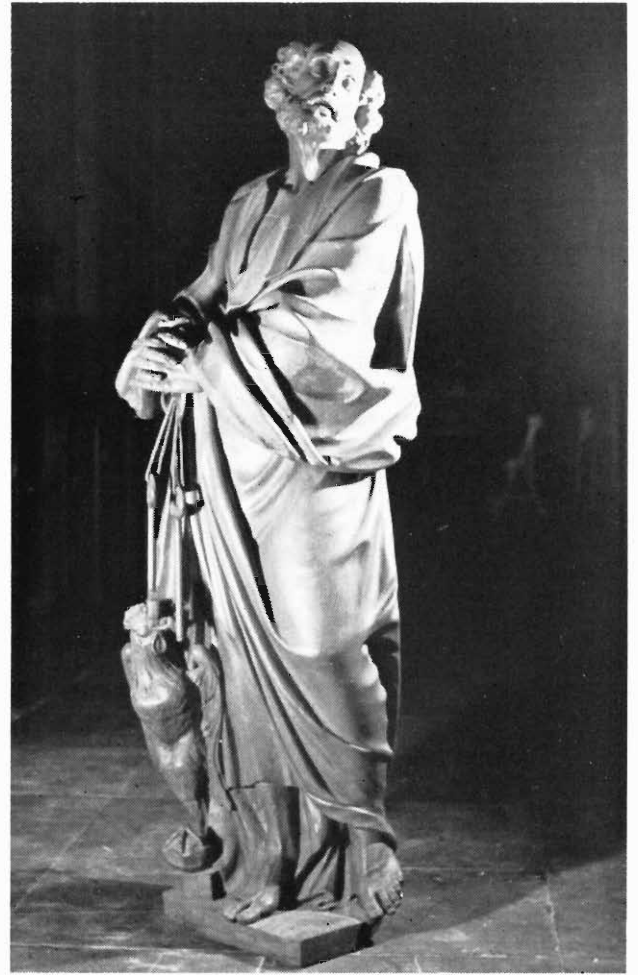
St. Maria Magdalena (W. J. Kerrickx).

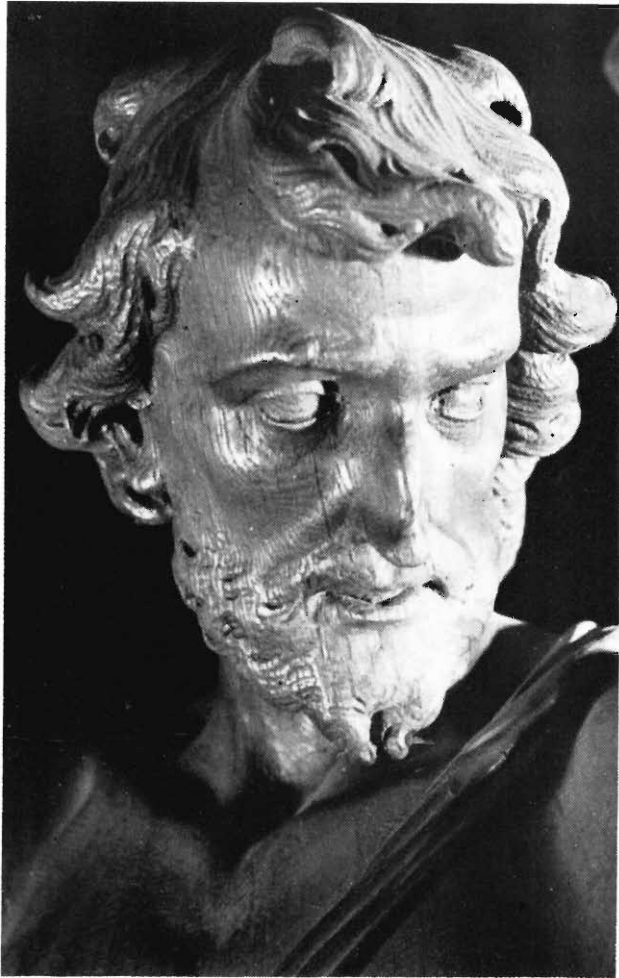
St. Dominicus.

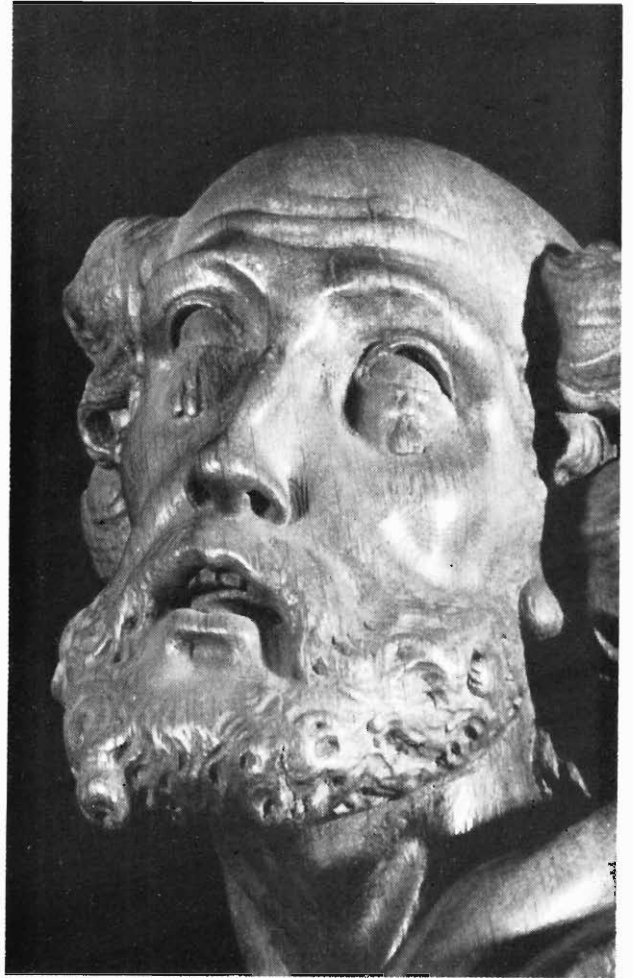
St. Jan de Doper (W. J. Kerrickx).

St. Petrus (W. J. Kerrickx).

St. Jan, detail.

St. Petrus, detail.

St. Franciscus van Assisi.

St. Antonius van Padua.
(J. Rynbout) Centraal Museum, Utrecht.

St. Antonius Abt.

de verzamelstaat is daar iets van te vinden, terwijl De Geus wel een post in rekening brengt voor het ontwerp van het ijzeren hek tussen de pilaren, dat nog niet zo lang geleden is verwijderd. Of hij dus werkelijk de ontwerper van het hoofdaltaar is, moet ik in het midden laten. Dr Derikx noemt Van Hool ook als maker van de beelden van Onze Lieve Vrouw en St Jan Baptist op de zijaltaren. Zij zouden f 235 per stuk hebben gekost. Toen deze altaren naar de nieuwe kerk vanuit de schuilerkerk zouden worden overgebracht, zijn zij gewijzigd door C. J. Rogier. De schilderijen in het bovengedeelte werden door nissen vervangen, waarin de reeds genoemde beelden een plaats kregen. Rogier vervaardigde ook de tombes onder de altaren en kreeg voor elk f 280. Aldus Dr Derikx.³³ Waar hij deze gegevens heeft vandaan gehaald, weet ik niet. Zelf vond ik in het parochieel archief een rekening van Rogier uit 1840, waarop de volgende posten voorkomen:

twee Tombaus volgens akordt	f 230
S. J. Batista	f 95
O. L. Vrouw op den Bal	f 110

Dr Derikx moet zich wel vergist hebben, althans in de prijzen. Het is mogelijk, dat de beelden bij Van Hool zijn besteld,³⁴ maar de prijzen kloppen helemaal niet en het is ook niet aannemelijk, dat de Petrus en Paulus samen f 350 zouden hebben gekost en de beelden der zijaltaren elk f 235. De prijzen uit bovenstaande rekening zijn veel begrijpelijker.³⁵ Uit de tijd van de bouw zijn nog de biechtstoelen, eveneens uitstekend werk van Rogier; zij hebben per stuk 825 gulden gekost. De preekstoel is geheel Belgisch werk. De trap en de kuip zijn van P. Dieltjens, schrijnwerker uit Grobbendonk, het beeldhouwwerk is van Van Hool.³⁶ Hier is hij niet zo goed geslaagd; het geheel rammelt en de zittende figuur van St Jan is wat stijf en saai uitgevallen. Het beste zijn de voortreffelijk gesneden leuning van de trap en de engelfiguurtjes.

In 1947 publiceerde Dr. R. van Luttervelt een artikel over Joannes Rynbout, een nederlandse beeldhouwer uit de 19e eeuw.³⁷ Hij deelt daarin mee, dat deze Rynbout voor de nieuwe kerk te Roosendaal zes grote beelden maakte, die tegen de pilaren vóór het koor en bij de viering werden opgesteld. In een noot voegt hij er aan toe dat deze beelden enkele jaren geleden door andere werden vervangen.³⁸ Van drie ervan worden de terracotta modellen bewaard in het Centraal Museum te Utrecht: St Antonius Abt, St Franciscus van Assisi en St Antonius van Padua.³⁹ Dit is een raadselachtig geval. Niemand heeft mij in Roosendaal tot nu toe iets over deze beelden kunnen vertellen; zij zijn hier vol-

slagen onbekend. In het rijke parochiële archief heb ik geen spoor van enig contact met Rynbout kunnen vinden. De beelden, door welke zij zouden zijn vervangen, zullen wel de befaamde beelden van Wouw zijn, die enige jaren in onze St Jan een toevluchtsoord hebben gevonden, in de tijd, dat de Wouwse St Lambertus werd gerestaureerd. Als de beelden voor de St. Jan zijn ontworpen, zijn ze dan wel ooit uitgevoerd? Als men de foto bekijkt en de Utrechtse beeldjes vergelijkt met de Barokke beelden van onze kerk, dan zou men kunnen begrijpen, dat men toentertijd hier in het Zuiden niet in deze trant van beeldhouwen is gevallen, gewend als men was aan de zwerige Zuid-Nederlandse sculpturen. Daar komt nog dit bij. In de bergplaats van de pastorie bevinden zich gipsen beelden van *dezelfde* heiligen, volgens Dr Derikx werk van de Roosendaalse kunstenaars Piet en Henri Dirckx.⁴⁰ Is het nu aanneemelijk, dat men houten beelden door gipsen heeft vervangen?⁴¹ Temeer omdat men wel een zeer slechte smaak moet hebben om de bepaald lelijke gipsen exemplaren mooier te vinden dan de bewaarde modellen van Rynbout, al zijn dat ook geen wonderen van schoonheid; St Antonius van Padua is nogal braafjes, St Frans doet wat vreemd theatraal en alleen St Antonius Abt is een gezellig beeld. Misschien heeft ook de prijs een rol gespeeld. Rynbout had nogal naam en kreeg veel opdrachten voor versiering van de talrijke nieuwe kerken in die dagen. Misschien vond men zijn prijs te hoog en heeft men het gedaan met gipsen beelden, die in elk geval veel goedkoper waren dan houten exemplaren. De kosten van de afwerking en inrichting van de kerk beliepen bij elkaar toch al ongeveer f 50.000; misschien heeft men op de beelden willen bezuinigen. Het is te hopen, dat door een gelukkige vondst het vreemde raadsel van de beelden van Rynbout ooit eens wordt opgelost.⁴²

Als de St Jan zal zijn gerestaureerd, zal Roosendaal een monument bezitten, dat die naam ten volle verdient. Als het interieur weer licht is gemaakt, zal de hele aankleding pas goed tot haar recht kunnen komen. Een geheel zal ontstaan, dat een uitstekend beeld kan geven van wat men in de eerste helft van de vorige eeuw vermocht. Er zijn per slot van rekening niet veel kerken, die op zo een rijkdom aan beeldhouwwerken van goede kwaliteit kunnen bogen en op zoveel stukken uit de tijd van de bouw.⁴³ Deze Waterstaatskerk van allure, uitwendig en inwendig, zal een sieraad van Roosendaal blijken te zijn.

¹ Amsterdam, 1906 en volgende jaren.

B. H. STOLTE.

² A.w., p. 414.

³ Amsterdam, 1953, samengesteld door de Rijksdienst voor Monumentenzorg, deel IV, p. 490.

- 4 Utrecht, 1912, p. 316.
- 5 A.w., p. 484.
- 6 Een voorbeeld van de vrij schaarse protestantse Waterstaatskerken.
- 7 P. W. Schonk was bouwmeester van de Prinsen van Oranje, de Heren van Breda. Behalve de toren van Etten heeft hij ook de nieuwe gevel van het stadhuis van Breda ontworpen en ook de plannen voor de verbetering van het interieur gemaakt. Zie J. Kalf, *Baronie van Breda*, p. 157-8 en p. 222.
- 8 Roosendaal, 1939. Helaas is Dr Derikx niet vrij te pleiten van slordigheid; men doet goed hem altijd even te controleren.
- 9 Vergelijk hiermede de bouwkosten van de - heel wat kleinere - kerk van Waspik: f 43997. (J. Kalf, *De Katholieke Kerken in Nederland*, p. 484.)
- 10 De commissie van opbouw en Pastoor Lebon waren blijkbaar zeer tevreden en toonden zich niet karig. Ir de Geus had in een nota over de jaren 1834-1839 op 19 maart een honorarium gevraagd van f 456,86¹/₂. Op 23 maart kreeg hij dat bedrag uitbetaald met „een douceur zijner gedane devoiren” van f 600. Dus niet f 150, zals Dr Derick schrijft (*Sprokkelingen V*, p. 120-121). Dit blijkt duidelijk uit de aantekening van Pastoor Lebon op de nota van De Geus en uit de verzamel-staat van gedane uitgaven over de jaren 1839-1844, waarop als eerste post voorkomt een bedrag van f 1056,86¹/₂ voor Ir de Geus.
- 11 Het lijkt er wel op, dat de door Mgr van Wyckersloot gewijde kerken bijna alle in het najaar gereed kwamen of dat hij er de voorkeur aan gaf in de tweede helft van het jaar de wijdingsplechtigheden te verrichten, vooral in oktober. Onze St Jan behoort tot de schaarse uitzonderingen.
- 12 *Sprokkelingen V*, p. 36-39.
- 13 *Jaarboek van de Ghulden Roos I*, 1941, p. 60-68. Het is een slecht gecorrigeerde uitgave, vol vreemde drukfouten.
- 14 Zie artikel van J. Theunisse in dit *Jaarboek* en de daar genoemde literatuur.
- 15 Zie artikel van A. de Beer in dit *Jaarboek*.
- 16 *Jaarboek van de Ghulden Roos VII*, 1947, p. 39-56: De herbouw van de kerk te Roosendaal.
- 17 *Parochieel Archief*. De lijst is na de dood van Pastoor Callebout door zijn opvolgers telkens aangevuld.
- 18 Zie de lijst van de pastoors van de schuurkerk te Roosendaal, samengesteld door Mr Dr A. R. Mommers achter zijn artikel: *Bij de verbouwing van de Katholieke Kring*, *Jaarboek XVI*, 1956, p. 20-31.
- 19 Dr E. J. Derikx in *Sprokkelingen III*, p. 127.
- 20 In 1670-1672 volgens Dr Derikx; *Sprokkelingen IV*, p. 131.
- 21 's-Gravenhage, 1931.
- 22 Vriendelijke mededeling van de heer A. Uytdehaag alhier, broer van wijlen Ant. Uytdehaag. De schoonmaakpartij heeft zich uitgestrekt over alle beelden in de kerk, zelfs over die, welke niet bedoeld waren ongeverfd te blijven, zoals de twee grote beelden van SS Petrus en Paulus ter weerszijden van het hoofdaltaar. Deze misgreep van de vorige Pastoor Dr Derikx is gelukkig weer ongedaan gemaakt door zijn opvolger, De Zeer-eerwaarde Heer A. Romme.
- 23 E. de Seyn, *Dictionnaire biographique des Sciences, des Lettres et des Arts en Belgique*, Brussel, 1936, II, p. 616. Willem Ogier was de auteur van een serie drama's *De zeven Hoofdzonden*; hij was een van de beste Zuid-Nederlandse schrijvers van zijn tijd.
- 24 *Biographie Nationale*, Brussel, 1888-1889, X, kol. 661-662.
- 25 Uitvoerige beschrijving van Kerrickx' werk in Tongerlo in het boekje van Waltman van Spilbeek: *De voormalige abdijkerk van Tongerlo en hare kunstschaten* (Antwerpen 1883) p. 99-106. Dit had Dr Derikx wel eens mogen noemen, want hij heeft er zeker uit geput, evenals uit Van Spilbeek's grote werk: *De Abdijkerk van Tongerlo* (Lier-Geel, 1888). In hoofdstuk 12 verhaalt hij de geschiedenis van de verwoesting der abdij en de verspreiding van haar kunstschaten.
- 26 *Sprokkelingen VI*, p. 27.
- 27 *Ibidem*, p. 26.
- 28 *Ibidem*, p. 27.
- 29 W. van Spilbeek, *De voormalige abdijkerk van Tongerlo*, p. 86. Met zekerheid noemt Van Spilbeek alleen een beeld van de gelukzalige Siardus als door Neeffs gebeiteld; de beide andere slechts vermoedelijk. Het is jammer, dat hij niet de voorletter van deze beeldhouwer Neeffs erbij heeft gezet. Ch. Kramm, *De Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters van den vroeg-*

sten tot op onzen tijd, (Amsterdam, 1857-1860) kent alleen een Judocus Neeffs, als leerling aangenomen door de beeldsnijder Erasmus Quellinus in 1608, maar kent van hem geen werken (p. 1190). Als deze de door Van Spilbeek genoemde is, blijkt hij in de abdijkerk de maker te zijn van het beeld van de Z. Siardus, van het H. Kruis - en het St Paulus-altaar en van de grafstede van de abt Theodorus Verbraken. Zie Van Spilbeek, a.w. p. 83 en noot 2.

- ³⁰ Sprokkelingen VI, p. 26. Hiervan heb ik in het parochieel archief geen aantekening kunnen vinden. Ik heb alleen een rekening van Van Hool gezien van 12 Mey 1843 voor een bedrag van f 2281,32 „voor het maeken van Beeldwerk aen de nieuwe Predikstoel”. Dit bedrag komt ook voor op de in noot 10 genoemde verzamelstaat. Dr Derikx leest de handtekening van de beeldhouwer: D. van Hool. Er staat eerder J. van Hool. In de eerste helft van de 19e eeuw waren in Antwerpen woonachtig de beeldhouwers Jan Baptist van Hool en zijn gelijknamige zoon. De vader stief in 1837 en het is dus de zoon, die de Roosendaalse preekstoel heeft gemaakt. Zie J. Immerzeel, De levens en werken der Hollandische en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters (Amsterdam 1842-1843), II, p. 53-54.
- ³¹ Aan de heer C. Sloomans, archivaris van Bergen op Zoom, dank ik over deze Rogier de volgende gegevens: Cornelis Johannes Rogier, R.K. gedoopt te Bergen op Zoom 13 juli 1804, in 1837 gehuwd met Helena de Bie, geboren in 1813 te Steenberghe. Rogier staat te boek als orgelmaker, woonde in de Lieve Vrouwestraat en overleed 27 december 1885. Het nieuwe hoogaltaar, dat in de kerk van de H. Maagd op de Markt in Bergen op Zoom in 1862-1863 werd gebouwd, was eveneens van zijn hand. Het snij- en beeldhouwwerk werd door de beeldhouwer Peeters uit Turnhout vervaardigd en het altaar was ontworpen door de architect Cels uit Brussel. (J. B. Krüger, Kerkelijke Geschiedenis van het bisdom van Breda, Bergen op Zoom, 1872-1878, III, p. 107). In het voormalige hulpkerkje van St Joseph stond een orgel van Rogier.
- ³² Sprokkelingen VI, p. 7. Ook het bedrag, dat Dr Derikx noemt, 2445 gulden, is niet juist. De f 45 kreeg Rogier voor het toezicht op het maken en zetten van de bochten en banken, zoals blijkt uit de kwitanties van 6 juli en 28 augustus 1839.
- ³³ Sprokkelingen VI, p. 21.
- ³⁴ Uit noot 31 blijkt, dat Rogier het eigenlijke beeldhouwwerk aan anderen overliet en het is dus zeker niet onmogelijk, dat dit in Roosendaal ook is gebeurd en de beelden werkelijk van Van Hool zijn.
- ³⁵ F 280 voor elk der tombes zal wel een vergissing zijn voor f 230 samen. De beelden hebben f 205 gekost en mogelijk is f 235 een verlezing van een in een notitie onduidelijk geschreven f 205. In de reeds geciteerde nota van Rogier komt een post voor: Maeken van een neis f 57. Is dit één van de door hem aangebrachte nissen? Maar waarom dan één en voor f 57, terwijl Dr Derikx er twee noemt voor f 72 per stuk? Had hij meer gegevens of is dit weer een van zijn vele slordigheden? De beide zijaltaren zijn niet precies gelijk. Het Maria-altaar maakt de indruk niet, of althans niet ingrijpend, veranderd te zijn. Is het St Jans-altaar gewijzigd om het daarmee in overeenstemming te brengen? Dus dan toch maar één nis?
- ³⁶ Sprokkelingen VI, p. 21. De rekeningen berusten nog in het archief.
- ³⁷ Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, 5e Serie, Jaarg. I, p. 42-52.
- ³⁸ A.w., p. 47, noot 9.
- ³⁹ De foto van deze beeldjes kreeg ik door bemiddeling van de heer J. de Smedt, conservator van het Utrechtsche Museum, die ik hiervoor oprecht dank.
- ⁴⁰ Sprokkelingen VI, p. 28. Zijn deze dezelfde als de door Krüger op de in noot 31 aangehaalde plaats genoemde Gebr. Dirckx, die in 1869 „het hoofdaltaar en geheel het Hooge Koor afgemaakt en zeer schoon geschilderd hebben”?
- ⁴¹ Joannes Rynbout stierf in 1868. De gebr. Dirckx - als het dezelfde zijn als zij die in 1869 in Bergen op Zoom waren - kunnen dus ná het overlijden van Rynbout de gipsen beelden hebben geleverd, indien men die uit piëteit niet tijdens het leven van Rynbout heeft willen vervangen. Maar dit is niet meer dan een - niet erg waarschijnlijke - mogelijkheid.
- ⁴² Volgens Kramm (a.w., p. 1426), die Rynbout persoonlijk goed heeft gekend, heeft Rynbout „zes levensgrote beelden in de *Kerk van het klooster te Rozendaal*” gemaakt. Is dit een vergissing van Kramm of ligt misschien hier de oplossing van het raadsel?
- ⁴³ De St Jan bezit uit de tijd van de bouw; hoofdaltaar, biechtstoelen, preekstoel, communiebank, doopvont, de zes grote kandelaars op het hoogaltaar, godslamp, de beelden op de zijaltaren en die links en rechts van het hoofdaltaar staan.